

УДК 340.1

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА НОВОГО ЧАСУ ТА РАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ВЛАДНИХ ЗАСАД ПРАВА

Юлія ЦУРКАН-САЙФУЛІНА,

кандидат юридичних наук, доцент,

завідувач кафедри теорії та історії держави і права

Чернівецького факультету

Національного університету «Одеська юридична академія»

SUMMARY

The article deals with fundamental philosophical and legal aspects of the formation of the discourse on the law and power of the Modern time period. It is shown that a particular feature of this discourse was the division of the political and legal rationality, so that in the philosophy of law laid the foundation for a number of streams of legal thought, in particular, legal pragmatism. The views of the relationship of politics and law by Hugo Grotius, Thomas Hobbes, John Locke, Sh.-L. Montesquieu et al. are analyzed. Author reveals similarities and differences in the design of their modern rationalistic picture of law and power.

Key words: law, power, legal philosophy, early bourgeois revolution.

АНОТАЦІЯ

В статті розглядаються фундаментальні філософсько-правові аспекти формування дискурсу про право та владу періоду Нового часу. Продемонстровано, що специфічною рисою цього дискурсу є розділ політичної та правової раціональності, завдяки чому в філософії права були закладені основи для багатьох течій правової думки, зокрема правового прагматизму. Проаналізовані погляди на зв'язок політики та права Гуго Гроція, Томаса Гоббса, Джона Локка, Ш.-Л. Монтеск'є. Визначені схожі та відмінні риси в конструюванні ними сучасної раціоналістичної картини права та влади.

Ключові слова: право, влада, філософія права, ранньобуржуазні революції.

Постановка проблеми. За добу Нового часу й становлення світської політичної науки на питання синергії влади та права звертали свою увагу такі видатні мислителі, як Гуго Гроцій, Томас Гоббс, Джон Локк та Ш.-Л. Монтеск'є. На межі XVIII – XIX ст., коли в Європі активно дискутувалися питання про відновлення монархії Бурбонів і визнання незаконною владу імператора Наполеона, такі дослідження набули неабиякої практично-політичної ваги. Як справедливо відзначає О.В. Київець, у цей період змінюється суть держави – вона перетворюється на територіальне, світське та, як правило, національне об'єднання із сильним монархом на чолі. Такі зміни приводять до розвитку міжнародного права між суверенними та рівними державами на основі взаємного визнання їх права на існування [1, с. 114].

Актуальність теми. У цілому варто констатувати значимість ранньобуржуазних революцій для розуміння співвідношення права і влади. Це доволі закономірно, адже такого розмаху соціальні трансформації не могли лишитись непоміченими на рівні правової і політичної філософії, а так само в практиці політико-правового життя. Особливо помітним це є на прикладі англійської революції, яка відома своєю політичною строкатістю та переплетінням багатьох різних політичних доктрин.

Отже, **метою статті** є з'ясування особливостей раціоналістичних інтерпретацій зв'язку права і влади в концепціях мислителів доби ранньобуржуазних революцій і Нового часу.

Вклад основного матеріалу дослідження. Концепція суспільного договору, яка стала популярною завдяки авторитету Гуго Гроція, отримала свій подальший розвиток в роботі Дж. Лібберна «Основні закони і вольності Англії». Його погляди на державу викладені в памфлеті «Основні закони і вольності Англії» 1649 р. Народ – джерело всякої справедливої влади, тому що він – творець договору; народ реалізовує «Угоду вільного народу Англії» (конституційний проект Дж. Лібберна від 1 травня 1649 р.)

шляхом формування та участі в роботі органу народно-представництва, тобто народ є творцем державності, бо лише взаємна угода всього народу «здатна покласти край невизначеності способу правління і необмеженого свавілля тих, кому було доручено верховну владу». Вихідним пунктом теорії Дж. Лібберна служать такі положення. Вся влада в країні належить народу. Верховною державною владою є законодавча, яка зосереджена в руках «народного представництва», що складається з 400 чоловік. Крім ознаки верховенства, законодавча влада є представницькою і довірливою. Це означає, що вона представляє інтереси всього народу, бо саме законодавчій владі народ і довіряє. Тому дії «народного представництва» обмежені законом (саме «Угодою»), що є запорукою безпеки та свободи як народу, так і самого уряду. З таких обмежень, спеціально передбачених у проекті, можна виділити такі заходи: недопущення до політичної влади осіб, позбавлених виборчих прав. Серед них особливе місце займають «особи, які служили колишньому королю зброєю і добровільними посібниками». Вони позбавляються права обирати і бути обраними до парламенту терміном на 10 років. Особи, винні у порушенні цього права, підлягають кримінальній відповідальності. З принципу верховенства «народного представництва» закономірно випливає інша дуже важлива конституційна ознака – неможливість розпуску парламенту: «Ніхто, жодна особа або орган не має права його розпуску до закінчення терміну роботи». Цій обставині Дж. Лібберн надавав особливого значення, бо вона служить підтвердженням того, що «англійський уряд не ґрунтується на свавіллі». Отже, у Дж. Лібберна ідея народного суверенітету отримує остаточне вираження в єдиному можливій формі політичного представництва – Парламенту, а Депутатів Парламенту Лібберн наділяє широкими повноваженнями [2, с. 215].

На його думку, для держави «загального блага» найважливішим є рівномірний розподіл прав, обов'язків і повноважень, аби у народних представників було до-

статню влади, впливу в парламенту, свободи в народу. Політику Дж. Лільберн розумів як «мистецтво владарювання і управління, організацію відносин між людьми за допомогою тих чи інших засобів, методів, норм і рішень, знань, умінь, які потребують розуміння загальної користі, загального блага». Ефективність державного устрою філософ розумів через взаємодію політики і права. Його політичним ідеалом була правова держава, в основі якої лежить «дійсно гуманна і дійсно прогресивна політична думка». Дж. Лільберн намагався втілити політичні ідеї «загального блага» в проектах англійської конституції, поєднати теоретичні і практичні аспекти політики і права [3, с. 82–83].

Джон Мільтон як політичний пропагандист революційного уряду Кромвелля залучав античні та середньовічні ідеї на службу політичним інноваціям. У його «Втраченому Раї» важлива роль відводиться розгляду ідопоклонства, протесту проти представництва Бога через будь-які інститути.

Англійський соціаліст Дж. Уінстенлі наголошував на тому, що в управлінні державою важливими є три складові: закони, належні посадові особи і добросовісне виконання законів. Посадові особи повинні бути розумними, виконувати встановлені закони і не ставити свою волю вище правил свободи, не вимагати для себе прерогатив. Однією з умов, яка впливає на діяльність посадових осіб, є їх виборність. Дж. Уінстенлі наполягає на тому, що всі виборні особи республіки мають переобиратися кожен рік, бо, якщо вони залишаються довгий час на посаді, то втрачають чесність і уважність до всіх Інших, і більше думають про своє благо. Навіть якщо з початку вони переймалися суспільними справами, то з часом безліч привілеїв роблять їх егоїстичними. Переобрання державних посадових осіб кожного року, на думку філософа, зумовлене такими причинами:

- попередження зла (не допустити, щоб слуга республіки через почесті переповнився почуттям зверхності щодо інших громадян);

- недопущення встановлення деспотизму (багаті посадові особи часто намагаються підтримувати свою величність за рахунок інших громадян);

- уникнення несправедливих законів (через відсутність частой зміни еліти в законах можуть підтримуватися обтяжливі для населення норми);

- забезпечення справедливості (посадові особи будуть пам'ятати, що скоро владу отримують їх опоненти, які проаналізують їх діяльність і якщо виявлять несправедливість, то про це дізнається суспільство);

- підтримання правопорядку (велика кількість людей повинна підкорятися, і коли є значна частина людей, яка може і має можливість управляти суспільними справами, то тоді більшість зацікавлена в підтримці хороших взаємовідносин);

- забезпечення управління державою здатними і досвідченими особами (саме від осіб, які керують суспільними справами, залежать авторитет і рівень розвитку держави) [4, с. 338–339].

Дж. Уінстенлі на практиці і теорії доводив твердження: проти несправедливих законів необхідно повставати, не коритися ним, а змінювати їх. Так, в Англії сімнадцятого століття Дж. Уінстенлі, лідер радикальної групи, члени якої називали себе диггерами («копачами»), закликав своїх прихильників захоплювати общинні землі і перетворювати їх на рілля. Він висунув ранньосоціалістичну доктрину, яка відкидала торгівлю землею або її плодами.

Одним з найяскравіших представників Європейського ліберальної течії в Новий час став Томас Гоббс. Як і Г. Гроцій, Т. Гоббс розглядав державу очима людей і виводив

її природні закони не з теології, а з розуму та досвіду. Томас Гоббс вважав, що держава виникла на основі суспільного договору із природного стану, коли люди жили розрізнено і перебували у стані війни всіх проти всіх. У результаті суспільного договору громадяни делегують частину своїх прав главі держави (або державним органам), на якого покладається функція охорони миру і забезпечення добробуту громадян. Благо народу – вищий закон держави. Як прихильник сильної держави (політичного абсолютизму) Т. Гоббс проголошував інтереси держави вищим критерієм моралі. У своїй праці «Левіафан» (1656 р.) він створив гімн державі, яка приводить до влади розуму, миру, безпеки, багатства, цивілізованої упорядкованості [5].

«Держава, – роз'яснює Т. Гоббс, – єдина особа, відповідальною за дії якої зробила себе шляхом взаємного договору величезна кількість людей для того, щоб ця особа могла використовувати силу і засоби всіх їх так, як вважаємо за необхідне для їх миру і загального захисту. Той, хто є носієм цієї особи, називається сувереном і, як про нього говорять, володіє верховною владою, а будь-який інший є підданим» [6, с. 133].

Філософ вважав, що неможливе існування ні держави, ні права, ні, отже, справедливості без сильної влади. Тільки єдина влада здатна створити в суспільстві відносну справедливість; наявність в суспільстві декількох сил, які знаходяться у протисторстві, робить його слабкішим, справедливість в такому суспільстві або рідкісне явище, або фікція, оскільки страждання і гноблення терплять всі від всіх: «Перш ніж слова «справедливе» і «несправедливе» зможуть мати місце, повинна бути якась примусова влада, яка загрозою покарання переважає благо, яке люди чекають від порушення ними своєї угоди, влада, яка примушувала б усіх в однаковій мірі до виконання угод і зміцнила б ту власність, яку люди набувають шляхом взаємних договорів взамін відмови від загального права. Така влада може з'явитися лише на ґрунті держави» [6, с. 116]. В суспільстві, яке не має сильної влади, не можуть існувати справедливість і право.

Продовжуючи ідею боротьби всіх проти всіх і можливості існування справедливості тільки при сильній владі, Т. Гоббс робить висновок, що природне право стає обов'язковим не в силу свого змісту, а через діяльність апарату примусу держави, в іншому випадку воно могло б просто декларуватися як правове і в той же час продовжувало б порушуватися. Тільки апарат державного насильства робить право живим – чинним: «Закон є наказ тієї особи – будь то людина або рада, чия вказівка служить підставою для покорі» [6, с. 415].

На переконання Т. Гоббса, метою держави є соціальний порядок, забезпечення безпеки громадян. Підкорення підлеглих державі має бути безумовним, а влада держави – абсолютною. Суспільний договір дає мир «лише одним шляхом, а саме шляхом зосередження усієї влади й сили в одній людині, або в зборах людей, які більшістю голосів могли б звести всі волі громадян в єдину волю». Хоча Т. Гоббс був монархістом, він визнавав можливість існування необмеженої державної влади в різних формах, крім того, необмежена влада держави поширювалася Т. Гоббсом як на поведінку людини, так і на її світогляд. Т. Гоббс вважав, що державній владі має підпорядковуватись і церковна влада [7, с. 149].

В основі законів, що виходять від влади, апарату держави, повинні міститися норми природного права, як вважає Т. Гоббс: «Природний і цивільний закони збігаються за змістом і мають однаковий обсяг», що «природний закон є у всіх державах світу частиною громадянського закону, а останній, в свою чергу, є частиною приписів природи» [6, с. 312]. Томас Гоббс першим застосовує термін «грома-

дяньське суспільство», причому ототожнює громадянське суспільство і державу.

Томас Гоббс, розвиваючи концепцію війни всіх проти всіх, зробив прогресивні висновки щодо правозастосування: по-перше, тільки при сильній владі можна говорити про те, що в суспільстві наявна справедливість, при слабкій владі закони просто не виконуються, по-друге, в основі законів, що виходять від влади, повинні міститися положення природного права, по-третє, суспільство є вільним лише в разі, якщо на практиці реалізується принцип: «Дозволено все, що не заборонено законом».

Ідеї лібералізму Т. Гоббса отримали свій подальший розвиток в працях Джона Локка. На думку Дж. Локка, найкраще, коли влада належить парламенту за участю короля, оскільки найкращою формою держави є помірна монархія, обмежена парламентом, конституцією і іншими законами. Державна влада у Дж. Локка функціонує як законодавча, виконавча і федеративна, а за умов їхньої незалежності одна від одної можливо забезпечити права особистості. Під федеративною владою Дж. Локк розумів керівництво зовнішньою політикою держави. У Дж. Локка не існує судової влади, але у народі залишається право змінити виконавчу владу, використовуючи своє виняткове право на розрив угоди з урядом, чинним всупереч наданій довірі. Підхід Дж. Локка до державної влади суттєво відрізнявся від авторитарної концепції Т. Гоббса.

Дж. Локк фактично виступає як теоретик конституційних режимів, за яких закон і виконавча влада підпорядковані правосуддю і природному праву. Політична система стає послідком народу і держави, у якому кожен з них повинен відігравати свою роль в умовах рівноваги і контролю. Вчений не тільки констатував поділ влади, а й установив ієрархічність її гілок, вважаючи законодавчу владу верховною (але не абсолютною), запропонував нормативне закріплення стримувань і противаг. Ці ідеї філософа були покладені в основу буржуазного конституціоналізму, що виник у XVII ст. [8, с. 150].

Слід наголосити на тому, що появу теорії поділу влади як самостійної й цілісної політичної доктрини пов'язують саме з виникненням в Англії в XVII ст. теорії Дж. Локка, який надав їй характеру універсальної доктрини в роботі «Два трактати про правління». Якщо перший трактат присвячено спростуванню феодально-патріархальних поглядів на божественне право абсолютизму королівської влади, то другий містить теорію конституційної парламентської монархії. Уряду передається лише частина повноважень (відправлення правосуддя, зовнішні зносини) заради ефективного захисту всіх інших: свободи слова, віри та насамперед власності [9, с. 52].

Для запобігання узурпації влади Дж. Локк розробляє принципи взаємозв'язку й взаємодії її окремих частин. На його думку, механізм забезпечення соціальної рівноваги складається із суверенітету народу, верховенства законодавчого органу в особі парламенту та виконавчої прерогативи короля, у віданні якого також знаходиться федеративна влада, що здійснює зовнішню політику держави. Законодавча влада має право вказувати, як повинна використовуватися сила держави для збереження співтовариства її членів, а тому вона є верховною, пріоритетною щодо виконавчої влади. Однак оскільки закони, яких мають постійно дотримуватися та дія яких є безупинною, можуть бути створені за короткий час, то немає необхідності, щоб законодавчий орган діяв увесь час. Дж. Локк розглядає подібну періодичність як одну з гарантій від можливої узурпації влади. Іншою гарантією є підпорядкованість законодавчої влади верхній владі народу, що постає з ідеї суспільного договору. При цьому виконавча влада є закономірним продовженням

законодавчої влади, оскільки видані закони слід постійно виконувати [10, с. 346–351].

За Дж. Локком, суб'єктивні права встановлюються з волі держави і полягають у тому, що кожна людина має постійні правила для життя і спілкування в суспільстві, встановлювані законодавчою владою, яка функціонує в державі. Вченим ці права розумілись як свобода діяти відповідно до власного бажання у всіх випадках, коли це не заборонено законом, і не бути залежним від волі іншої людини.

Порівнюючи поняття свободи і закону, Дж. Локк відкидає уявлення про них як про протилежні, взаємовиключні поняття. Протиставляючи поняття закону і свободи, деякі автори абсолютизують їх і кажуть, що у вільному суспільстві немає місця законам, оскільки останні покликані обмежувати волю суб'єкта, досить організоване суспільство може жити без законів. Філософ же вважає вищевказану позицію необґрунтованою: «Не дивлячись на всілякі лжетлумачення, метою закону є не знищення і не обмеження, а збереження і розширення свободи. Адже у всіх станах живих істот, здатних мати закони, там, де немає законів, там немає і свободи» [11, с. 8].

Локк обмежує сферу компетенції державної влади питаннями піклування про загальне благо людей, яке він розуміє переважно як турботу про збереження життя, тілесного здоров'я і власності членів суспільства: «Держава, по-моєму, – це суспільство людей, яке встановлене єдино для збереження та примноження громадянських благ. Цивільними благами я називаю життя, свободу, тілесне здоров'я і відсутність фізичних страждань, володіння зовнішніми речами, такими як землі, гроші, начиння. Забезпечувати і повністю зберігати як по відношенню до всього народу в цілому, так і кожного громадянина окремо справедливе володіння цими речами, що відносяться до повсякденного життя, є обов'язок цивільного правителя, що спирається на закони, що так само є обов'язковими для всіх» [12, с. 93]. При цьому державна влада має певні межі, переступати які вона не має права. Цими межами є фундаментальні права людини, перш за все право на свободу совісті.

Дж. Локк, ідеалізуючи права і свободи людини, виводить формулу ідеального закону, яким може бути тільки той закон, який заснований на положеннях природного права, який надає їм логічну стрункість і необхідну визначеність, а також забезпечує дотримання природних прав і свобод людини за допомогою апарату державного примусу. Якщо в державі закон заснований на положеннях природного права, то така держава може називатися гуманною, ліберальною, навпаки, якщо в державі закон не заснований на природному праві, то це означає, що влада узурпована, захищаються і охороняються інтереси вузької групи людей і народ цієї держави має легальне право на повстання проти чинної влади і укладення нового суспільного договору.

Принципам совісті і моралі слід підкорятися насамперед, навіть якщо вони йдуть врозрід з пануючими в суспільстві законами. Можна стверджувати, що тут йдеться про духовний суверенітет особистості, який означає необхідність підпорядкування зовнішнім вимогам влади, але проголошує духовну незалежність особистості як її невід'ємне право. В афористичній формі цей принцип висловив І. Кант у своїй невеликій роботі «Відповідь на питання: що таке Просвітництво?»: «Міркуйте скільки завгодно і про що завгодно, але підкоряйтеся» [13, с. 28].

Позиція Дж. Локка щодо того, що закон обмежує свободу особи, абсолютно вірна в рамках ліберальної концепції, оскільки при прийнятті нового закону коло прав і свобод суб'єкта звужується (вводиться нова заборона), консервативна концепція говорить про інше, з прийняттям нового

закону обсяг свобод розширюється, адже вводиться нове право робити що-небудь.

Уряд, відповідно до Дж. Локка, забезпечує координацію між людьми, але він не може розглядатися як посередник між людиною і Богом. І та точка зору, згідно з якою правитель змушує своїх поданих страждати, бажаючи нібито їх морального очищення, є однозначно помилковою: як можна повірити в те, що правитель дбає про благо душ своїх підданих, якщо він змушує страждати їхні тіла? [11, с. 68]. Як зазначає Л. Хант, у Дж. Локка влада походить не від Бога, а з суспільного договору, держава при такому підході позбавлялася б свого божественного ореолу і надіялася б обов'язками перед громадянами [14, с. 125].

Джон Локк виступав за буржуазно-конституційну монархію і розподіл функцій влади: законодавча належить парламенту, виконавча – суду й армії, реферативна – королю і міністрам. Дж. Локк доводив, що основним обов'язком держави, яка виникла на основі «договору», є дотримання «природного права», захист особистої свободи і приватної власності громадян [10, с. 361, 365]. Від Дж. Локка розпочинає свій розвиток ідея громадянського суспільства як суспільства приватних власників, що захищені від втручання держави шляхом укладання суспільного договору.

У цілому доктрина суспільного договору як правова форма обмеження влади була центральною темою просвітителів. Однак при цьому важливим є досвід німецького просвітництва, в якому вона стала використовуватися для обґрунтування консервативних ідей. Філософи епохи Просвітництва, такі як С. Пуфендорф, К. Вольф і Х. Томазія, розробили концепції права, базовані як на об'єктивній, так і на суб'єктивній справедливості та загальному благові, на розумності, свободі й рівності індивідів, і вивели з цих основ індивідуальні права.

Головною заслугою філософа Самуїла фон Пуфендорфа вважається виділення концепції природного права як самостійної галузі знання. С. Пуфендорф писав, що витоки природного права виявляються при уважному дослідженні «природи, побудови і нахилів людини. Якщо природний закон даний їй, щоб зробити її більш щасливою або щоб уникнути шкоди, якою загрожує їй її пристрасті, то найкращий спосіб відкрити закон – це углядіти, в чому вимагає людина сприяння або підтримки» [15, с. 127].

На його думку, право повинне узгоджуватися лише з законами розуму, незалежно від догматів віровчення і від наявних закономірностей. Подібно як його попередники Г. Гроцій та Т. Гоббс, яких він вважав своїми учителями, С. Пуфендорф ствердив, що природний стан характеризується свободою і незалежністю індивідів. Люди від народження за своєю природою є егоїстами, дбають виключно про власну вигоду. Та саме егоїзм породжує прагнення людей об'єднуватися задля безпеки і користі чи власної вигоди. Як наслідок, виникає суспільство (політичне співжиття) і держава. В основі виникнення держави, на думку С. Пуфендорфа, покладені договори. Перший – це договір між людьми про об'єднання і вибір форми правління, а другий – між людьми й обраним ними правителем про обов'язок підлеглих коритися владі та обов'язок правителя турбуватися про підлеглих з метою їх вигоди й безпеки. Другий договір передбачає збереження у підлеглих певних природних прав (свободи вірування, свободи переконань), але не допускає опору владі. Зі створенням держави втрачається природна свобода, як вважає С. Пуфендорф. Держава дістає право чинити насильство над людьми в ім'я спільного блага [16, с. 232].

Починаючи з праці німецького юриста К. Томазія «Основи природного права» (1705 р.), право відмежовується від моралі. Саме йому вдалося обмежити сфери права зовнішніми діями людей і визнати за ним примусовий характер, а моралі – внутрішніми. До права він відносив пра-

вила тільки негативного характеру, які наказують, чого не можна робити, і до того ж, встановлюють обов'язки щодо інших. Основним принципом права він визнавав таке правило: не роби іншим того, чого не бажаєш, щоб вони робили тобі самому.

Державна влада, наділена силою примусу, покликана дбати про дотримання юридичних обов'язків, але тільки їх. У сферу моральних обов'язків державна влада втручатися не повинна. Це вчення К. Томазія отримало велику популярність, оскільки відповідало велінням і духу часу. У практичному застосуванні теорія К. Томазія означала вимогу обмеження державного всевладдя і особливо недопущення державного втручання в справи совісті, релігійні переконання, недопущення некарності теоретиків і прихильників еретичних навчань. Протиставлення права і моральності, обґрунтоване К. Томазієм, отримало подальший розвиток в працях мислителів XVIII ст., особливо І. Канта. Воно відіграє важливу роль з точки зору усвідомлення проблем співвідношення права і влади, адже владні відносини часто розглядаються як такі, що знаходяться за межами моралі.

Х. Вольф є одним із перших, хто сформулював ідею про особливу юридичну природу основного закону (конституції). Його вважають одним із творців основ концепції установчої влади, хоча термін «установча влада» на той час ним ще не використовувався [17]. У роботі «Розумні думки про загальну суть досягнення блаженства людського роду» Х. Вольф обґрунтував необхідність і можливість поєднання влади з просвітництвом. На його переконання, правитель зобов'язаний, використовуючи механізми поліцейської держави, просвіщати народ. Х. Вольф підкреслював, що вдосконалення захисту громадян повинно проходити під безпосереднім керівництвом уряду, що може потурбуватися про своїх підлеглих насильно.

Тому Х. Вольфа вважають одним із теоретиків «поліцейської держави», концепція якої була започаткована наприкінці XVII ст. і об'єктивно сприяла виникненню теорії освіченого абсолютизму. Розпочавши з охорони безпеки, привласнивши в подальшому виключне право здійснювати повноваження щодо забезпечення суспільного добробуту, ця держава з часом закономірно вдається до крайнощів поліцейської регламентації.

В той же час для Х. Вольфа метою державної влади повинно бути досягнення народного добробуту, народного щастя, які він розумів в необмеженому та невизначеному смислі. На перший план виходили матеріальний аспект і матеріальний добробут, сила та багатство. Визначаючи щастя метою особистого та державного життя, Х. Вольф та його прибічники вважали засобом досягнення цієї мети самовдосконалення особистості та держави. Для Х. Вольфа мораль була наукою про досягнення індивідом свого щастя, політика – теоретичним обґрунтуванням досягнення щастя державою. Х. Вольф вважав, що держава повинна турбуватися про те, щоб у громадян було достатньо засобів для існування, а тому мета виправдовувала будь-які засоби її досягнення [18, с. 60]. Гармонізація державою соціальних відносин в ім'я досягнення загального блага, матеріального і духовного добробуту народу можлива при союзі монарха з вченими-філософами.

Ще одним яскравим представником консервативного напрямку є Шарль-Луї Монтеск'є. Ш.-Л. Монтеск'є в своїх основних роботах «Персидські листи», «Міркування про причини величі і падіння римлян», «Про дух законів» проводить думку про закономірність усіх явищ, в тому числі громадських. Він продовжив розвиток популярної ліберальної теорії розподілу влади та, на відміну від Дж. Локка, запропонував розділити державну владу на виконавчу, законодавчу і судову.

Визначаючи межі суб'єктивних прав, він говорив, що краще дозволити робити те, що дозволено громадянам, ніж відкрити їм дорогу до безмежних прав і тим самим посягти хаос в суспільстві; влада і законодавець просто не встигають забороняти шкідливе, простіше вирішити все корисне, а решту заборонити, ніж дозволити все, що не заборонено, і постійно вдосконалюватися, забороняючи несприятливі прояви свободи суб'єктів.

Філософ вважав, що закон не ділиться на окремі складові, він є певним цілим, і, незважаючи на те, що можна виділяти окремі елементи (природне і позитивне право), ці окремі елементи не здатні існувати самостійно, отже, не можна говорити про наявність безлічі видів законів: закон один і він єдиний для всіх громадян. В основу позитивного права Ш.-Л. Монтеск'є ставив природне право, яке, на думку філософа, є началом всіх законів, випливає із суті навколишнього середовища: «Всім законам передують закони природи, названі так тому, що вони впливають єдино з устрою нашої істоти» [19, с. 159].

Розглядаючи різні форми правління, Ш.-Л. Монтеск'є зробив однозначний висновок про межі суб'єктивних прав: «Свобода є право робити все, що дозволено законами. Якби громадянин міг робити те, що цими законами забороняється, то в нього не було б свободи, оскільки те ж саме могли б робити й інші громадяни» [19, с. 160]. На цьому тлі досить контрастний вигляд мають суміжні теоретичні конструкції (насамперед концепція «суспільного договору») Т. Гоббса та Ж.-Ж. Руссо, у працях яких акценти у відносинах «влада – громадянин» відверто зміщені у бік держави: «Кожен <...> передає в загальне надбання і ставить під керівництво загальної волі свою особу та всі свої сили, і в підсумку <...> кожен перетворюється у неподільну частину цілого» [20, с. 161].

Ш.-Л. Монтеск'є більш чітко розвиває концепцію поділу влади, визначаючи законодавчу, виконавчу, судову; пропонує механізм стримувань і противаг. Він виділяє три форми правління: республіка, монархія, деспотія. У праці «Про дух законів», яка поставила мислителя в ряд найбільших політичних постатей не тільки Франції, а й світу, він стверджував: «Я припускаю три визначення або, вірніше, три факти республіканського правління – це те, за якого верховна влада перебуває в руках або всього народу, або частини його; монархія, за якої управляє одна людина, але за допомогою установлених незмінюваних законів; тим часом у деспотичному все поза всякими законами і правилами рухається волею і сваволею однієї особи» [21, с. 375].

Ш.-Л. Монтеск'є вперше розрізнив державні функції відповідно до наявних установ і запропонував розподіл їх між незалежними органами, яким повинні відповідати поділені гілки влади держави [22, с. 574–575]. Він обґрунтував неприпустимість зосередження всієї повноти державної влади в одних руках: «Усе загинуло б, якби в тій самій особі чи установі, що складається із сановників, дворян чи простих людей, були поєднані ці три влади: влада створювати закони, влада здійснювати постанови загальнодержавного характеру та влада судити злочини чи позови приватних осіб» [21, с. 290–291].

Крім того, Ш.-Л. Монтеск'є розглядає інші можливі варіанти часткового заперечення цього принципу, що обов'язково призводить до тиранії. Першим варіантом є поєднання виконавчої й законодавчої влади за окремого існування влади судової, другим – поєднання виконавчої й судової влади за окремого існування законодавчої влади, а третім – протистояння виконавчої влади поєднанню законодавчої й судової [23, с. 96–97]. Мислитель переконаний: «Якщо влада законодавча та виконавча будуть об'єднані в одній особі чи установі, то свободи не буде, оскільки можна остерігатись, що монарх чи сенат ста-

нуть видавати тиранічні закони для того, щоб так само тиранічно застосовувати їх. Не буде свободи й у тому випадку, якщо судова влада не буде відокремлена від влади законодавчої та виконавчої. Якщо її буде об'єднано із законодавчою владою, то життя й свобода громадян потраплять у владу свавілля, оскільки суддя буде законодавцем. Якщо судова влада буде об'єднана з виконавчою, то суддя отримає можливість стати гнобителем» [21, с. 212].

Ш.-Л. Монтеск'є надає особливого значення системі взаємних стримувань і противаг між гілками влади. Наприклад, він наголошує на тому, що законодавчі органи не повинні збиратися з власної ініціативи та не мають права здійснювати саморозпуск. Час їх скликання й тривалість засідань визначаються виконавчою владою. Законодавчі збори не повинні мати владу судити особу виконавчої влади, а суди покликані тлумачити закон для блага самого закону. У результаті поступового з'ясування прав і повноважень кожної з гілок державної влади він доходить висновку про досягнення стану повного їх збалансування й рівноваги [23, с. 100].

Ш.-Л. Монтеск'є розглядав суспільний договір як необхідну природно-історичну угоду, яка виконує функції регулювання та обмеження влади. Найкращим державним устроєм Ш.-Л. Монтеск'є вважав той, при якому державна влада належить народу. Але в таких державах, як Франція, мислитель вважав таку форму неможливою через велику територію та наявність в суспільстві великої кількості політичних сил різної спрямованості. У зв'язку з цим Ш.-Л. Монтеск'є пропонував надати зборам представників народу і аналогічним зборам вельмож право приймати закони. Виконавча влада в концепції Ш.-Л. Монтеск'є виступає як орган, який застосовує видані закони і реалізує загальну волю держави. Головною функцією виконавчої влади є точне і своєчасне виконання законів [24, с. 125–129].

Ш.-Л. Монтеск'є, подібно до інших представників французького Просвітництва, був переповнений юридичними ілюзіями, вважаючи, що ідеальні закони спроможні змінити хід історії. Не відкидаючи існування Бога, він чимало зробив для критики релігії, особливо католицизму, хоча й приймав релігію як засіб державного управління. На думку філософа, релігія зменшує і пом'якшує деспотизм, поліпшує моральні засади підданих і їх правителів.

Висновки. Підсумовуючи ідеї представників класичного розуміння поняття громадянського суспільства, зазначимо, що в їх працях отримали свого подальшого розвитку та доповнення ідеї про правову державу античних класиків, а також були сформульовані нові принципи синергії влади та права. Філософи Нового часу значно вплинули на становлення і розвиток таких прогресивних теорій, як поділ влади, конституціоналізм, правова державність, відіграли значну роль у подоланні середньовічних теологічних концепцій про державу і право, у ствердженні ідей свободи людини та її рівності в правах.

У період Нового часу в європейській філософській традиції остаточно склалися два напрями щодо сутності і соціального призначення права: ліберальний і консервативний. Ліберальний напрям, заснований на принципі «дозволено все, що не заборонено», повністю відповідає духу часу, оскільки боротьба з релігією (засиллям папської влади) та революція в Англії створили ідеологічне підґрунтя для розвитку ліберальних ідей. Ліберальний напрям поєднував прогресивних людей того часу, які прагнули змінити навколишній світ на краще, бажали діяти безмежно, не порушуючи при цьому фундаментальних положень законодавства. Ще один напрям – консервативний, заснований на принципі «заборонено все, що не дозволено», захищав старі порядки, стару владу, яка століттями відточувала своє мистецтво управління державою. При-

хильниками консервативного напрямку були представники «старої» влади, аристократія, великі промисловці і власники великих феодів.

Список використаної літератури:

1. Київцев О.В. Историчні передумови формування сучасної системи джерел міжнародного права / О.В. Київцев // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2013. – № 3. – С. 111–122.
2. Медяник Д. В. Виникнення і розвиток ідеї політичного представництва у політичній думці Західної Європи / Д.В. Медяник // Вісник Дніпропетровського університету. – 2012. – Т. 22, № 2. – С. 212–217.
3. Кукуруз О.В. Правова політика як чинник забезпечення «суспільного блага» / О.В. Кукуруз // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. – 2012. – № 3. – С. 80–88.
4. Уинстенли Д. Закон свободы, изложенный в виде программы, или восстановление истинной системы правления / Д. Уинстенли // Антология мировой политической мысли / Г.Ю. Семигин. – М. : Мысль, 1997. – С. 332–339.
5. Трунов А.А. Томас Гоббс и его политическая теория / А.А. Трунов // Актуальные вопросы общественных наук: социология, политология, философия, история. – 2013. – № 27. – С. 5–13.
6. Гоббс Т. Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Т. Гоббс // Чекис А. Сочинения / А. Чекис, Е.М. Вейцман ; пер.Н.А. Федорова. – М. : Мысль, 1991. – С. 3–545.
7. Абукарова М.У. Теоретический взгляд на учение о государственном абсолютизме Томаса Гоббса / М.У. Абукарова // Теория и практика общественного развития. – 2015. – № 3. – С. 149–150.
8. Терзі О.С. Розвиток історії ідеї правової держави / О.С. Терзі // Наука. Релігія. Суспільство. – 2008. – № 1. – С. 148–152.
9. Фоков А.П. Судебная власть в системе разделения властей (научно-правовые, философские и исторические аспекты) / А.П. Фоков // Государство и право. – 2000. – № 10. – С. 51–56.
10. Локк Дж. Два трактата о правлении / Дж. Локк // Сочинения / под ред. А.Л. Субботина. – М. : Мысль, 1988. – С. 135–406.
11. Локк Дж. Избранные философские произведения / Дж. Локк. – М. : Мысль, 1960. – 532 с.
12. Сорочайкин А.Н. Философско-антропологические основания либеральной идеологии / А.Н. Сорочайкин // Основы экономики, управления и права. – 2012. – № 4 (4). – С. 91–97.
13. Кант И. Сочинения / И. Кант ; пер. Б.А. Фохт. – М. : Мысль, 1966. – 734 с.
14. Hunt L. Inventing human rights: a history / L. Hunt. – New York : W.W. Norton, 2007. – 272 p.
15. Малышева Н.И. Политико-правовое наследие Самуила Пуфендорфа / Н.И. Малышева // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 1999. – № 1. – С. 122–127.
16. Хвойницька Х.М. Специфіка юснатуралістичних ідей Дж. Локка та С. Пуфендорфа / Х.М. Хвойницька // Гілея. – 2015. – Т. 93. – С. 230–234.
17. Шаповал В.К. Феномен конституції як основного закону / В.К. Шаповал // Право України. – 2014. – № 7. – С. 64–84.
18. Холод Ю.А. Поліцейська держава як особлива форма організації публічної політичної влади в період абсолютизму / Ю.А. Холод // Право і безпека. – 2009. – № 3. – С. 60–63.
19. Монтескьє Ш.-Л. Избранные произведения / Ш.-Л. Монтескьє. – М. : Госполитиздат, 1955. – 799 с.
20. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре или принципы политического права / Ж.-Ж. Руссо. – М. : Наука, 1969. – 704 с.
21. Монтескьє Ш.-Л. О духе законов / Ш.-Л. Монтескьє ; пер. А.В. Матешук. – М. : Мысль, 1999. – 674 с.
22. Еллинек Г. Общее учение о государстве / Г. Еллинек. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – 752 с.
23. Коваленко А.А. Виконавча влада в системі поділу влади в концепції ш.-л. монтеск'є: історико-політологічний аспект / А.А. Коваленко // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2001. – Т. 9. – С. 95–100.
24. Рузанов И.В. О перспективах доктрины разделения властей в постиндустриальном обществе / И.В. Рузанов // Основы экономики, управления и права. – 2013. – № 5(11). – С. 125–129.